

YETERİNCE TANINMAYAN BİR İMAM: MÂTÜRÎDÎ*

Şükri ÖZEN**

Çağdaş çalışmalarda, Mâtürîdî'nin bibliyografik kaynaklarda zikredilmediği yaygın bir kanaat olarak paylaşılmaktadır. Bu tespit yayınlanmış ve çok mütedavil eserler itibarıyla doğru bir tespit gibi gözükmektedir. Buradan hareketle, İslâm dünyasında ilmî faaliyetlerde bulunan kişilerin mezhebî, millî vs. kimliklerine bakılmaksızın biyografilerine yer verilen eserlerde ondan neredeyse hiç bahsedilmemesi, bilhassa Arapların yoğunluklu olduğu bölgelerde ve İslâm dünyasının batısında Mâtürîdî'nin tanınmaması veya ihmal edilmesi meselesi çağdaş bazı araştırmalarda spekülasyon konusu yapılmıştır. Biz burada Mâtürîdî'nin kendi memleketinde bile iki asra yakın ihmal edilmiş olduğunu hatırlatarak bu tartışmaların yeterli ilmî verilerden yoksun olduklarının altını çizmekle yetineceğiz.

Tespitlerimize göre Mâtürîdî'nin kelâmî görüşlerine ve onun hayatıyla ilgili bir kısım anekdotlara yer veren en eski kaynak, Mâtürîdî'nin öğrencisi Ebû'l-Hasan Ali b. Saîd er-Rüstüfeğnî'nin bir öğrencisine ait olup bu eser Semerkant Sünnî kelâm ekolüne mensup Ebû Seleme'nin *Cümelü usûli'd-dîn*¹ adlı eserine yazılan bir şerhtir. Müellifi tam tespit edilememekle birlikte yazar bir yerde biyografisinden söz ettiği babasının adını İbn (Ebû?) Zekeriyâ Yahyâ b. İshâk şeklinde vermektedir.² Eserin müellifi İbn Yahyâ gerek kendi hocası Rüstüfeğnî'den ve gerekse Mâtürîdî ve Hakîm-i Semerkandî'den bir çok konuda görüş nakleder ve kitabının sonlarında Semerkant Sünnî kelâm ekolüne mensup şahıslar hakkında kısa bilgiler verir. Bu eserde Mâtürîdî "Zamanında ilimde, anlayışta, mezhepleri bilmede ve takva hassasiyetinde yegane idi" diye tavsif edilmektedir.³

Hanefî olmayan tarihî kaynaklarda ise Mâtürîdî'nin adı tesbit edebildiğimiz kadarıyla ilk olarak Şâfiî alimlerden Ebû Asım Muhammed b. Ahmed el-Herevî el-Abbâdî'nin (ö.458/1066) Ramazan 435'te (Nisan 1044) tamamladığı *Kitâbü Tabakâti'l-fukahâi'sh-Şâfi'iyye* adlı eserinde geçmektedir. Abbâdî, eserinin girişinde Ebû Hanîfe'den

* Bu yazı, müellifin izni alınarak Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası (İstanbul 2001) adlı basılmamış doçentlik takdim çalışmasından küçük tasarruflarla alınmıştır.

** Doç.Dr., İslam Araştırmaları Merkezi. sukru.ozen@isam.org.tr

¹ Bu eser, Ahmet Saim Kılavuz tarafından "Ebû Seleme es-Semerkandî ve Akâid Risâlesi" adıyla Türkçe tercümesi ile birlikte neşredilmiştir (İstanbul 1989).

² İbn Yahyâ, Şerhu Cümelü usûli'd-dîn, Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, nr. 1648, vr. 161b.

³ İbn Yahyâ, a.g.e, vr. 161b.

başlamak suretiyle Hanefî fukahasını sıralarken Tahâvî, Kerhî ve Cûzcânî gibi önde gelen Hanefî fakihlerini kaydettikten sonra “Ebû Mansûr es-Semerkindî” adını zikreder.⁴ Burada nisbesinin Mâtürîdî olarak değil de Semerkandî olarak zikredilmesi, farklı bir şahıs olarak görülmesine sebep teşkil etmez. Zira nisbet edildiği Mâtürîdî, Semerkand’ın bir köyü yahut mahallesidir. Kuşkusuz onun tarihî kaynaklarda Semerkandî nisbesiyle anılması bir yana, ilmî faaliyetlerini Semerkant merkezinde yürütmüş olması ve bu sebeple “reîsü meşâyihî Semerkand” olarak ün yapması ve ayrıca Hicrî IV. yüzyılda ondan başka Ebû Mansûr künyeli Semerkantlı meşhur Hanefî bir fakihin bulunmayışı, Abbâdî’nin zikrettiği şahsın Mâtürîdî olduğunun birer delilidir. *el-Ensâb* sahibi Sem’ânî de Mâtürîdî’yi, torunlarından Ebû’l-Hasan Ali b. Hasan el-Mâtürîdî’nin biyografisinde anar.⁵

Mâtürîdî’nin kitapları, görüşleri, öğrencileri ve çağdaşları hakkında bize ışık tutan bilinen en eski kaynak Ebû’l-Muîn en-Nesefî’nin *Tebsiratü’l-edille* adlı eseridir. Daha sonraki eserler ise Mâtürîdî’den özetle bahsetmekte ve bilinenlere yeni sayılabilecek fazla bir şey katmamaktadır. Çağdaş araştırmalarda da bu bilgiler aynen tekrarlanmaktadır.

2. MÂTÜRÎDÎ’NİN İLMÎ ŞAHSİYETİ

Bir çok ilimde söz sahibi olan İmâm Mâtürîdî hakkında âlimlerin sitayişkâr ifadeleri zamanla artarak devam etmiştir. Sık sık şeyh, imâm, eş-şeyhu’l-imâm, imâmü’l-hüdâ⁶, alemü’l-hüdâ⁷ gibi unvan ve lakaplarla anılmıştır. Şimdi onun hakkında söylene bazı değerlendirmeleri sıralayalım:

Ebû’l-Yüsr el-Pezdevî (ö.493/1099) onun ismini “Şeyh imâm zâhid Ebû Mansûr el-Mâtürîdî es-Semerkindî” diye kaydeder ve onu Ehl-i Sünnet ve’l-Cemâat reislerinden kerametler sahibi biri olarak niteler.⁸

Ebû’l-Muîn en-Nesefî (ö.508/1114), Mâtürîdî’nin dini ihya yolunda çaba sarf ettiğini, hakkı desteklemek uğrunda çalıştığını ve dinin hakikatlerini araştırmak ve bu hakikatler içine yerleştirilen ince manaları ve gizli derin (yerli yerinde) hikmetleri ortaya çıkarmak düşüncesiyle meşgul olduğunu belirtir.⁹ Yine Nesefî, İmâm Ebû Mansûr el-Mâtürîdî’nin eserlerini inceleyen kimselerin, onun Allah’ın özel kerâmetlerine ve mevhibelerine mazhar olduğunu ve tek başına sahip olduğu çeşitli dinî ve felsefî ilimlere önde gelen büyük ilim adamlarından çoğunun genellikle sahip olmadığını anlayacaklarını söyler ve sözlerini "Bu sebeple hocası Şeyh Ebû Nasr el-İyâzî, toplantılarda Şeyh Ebû Mansûr hazır bulunmadıkça konuşmazdı; onu uzaktan

⁴ Abbâdî, Ebû Âsım Muhammed b. Ahmed, Kitâbü Tabakâti’l-fukahâi’s-Şâfi’iyye (nşr. Gösta Vitestam), Leiden 1964, s. 3.

⁵ Sem’ânî, Ebû Sa’d Abdülkerim b. Muhammed b. Mansûr et-Temîmî, el-Ensâb (nşr. Seyyid Şerefüddin Ahmed), Haydarâbâd 1981, XII, 3.

⁶ Alâeddin es-Semerkindî, Şerhu’t-Te’vilât, Süleymaniye Ktp., Hamidiye, nr. 176, vr. 3b; Kâsânî, Alâeddin Ebû Bekir b. Mes’ûd, Bedâi’u’s-sanâi’ fi tertîbi’s-şerâi’, Beyrut 1982, I, 37, 217, 234, II, 3, 35, 72, 119; Âlim b. el-Alâ el-Ensârî ed-Dihlevî el-Hindî, el-Fetâva’t-Tâtârhâniyye (nşr. Seccâd Hüseyin), Karaçi 1996, V, 523; Buhârî, Abdülazîz b. Ahmed, Keşfü’l-esrâr alâ usûli’l-Pezdevî, İstanbul 1308, II, 528.

⁷ Alâeddin es-Semerkindî, Şerhu’t-Te’vilât, vr. 1b.

⁸ Pezdevî, Ebû’l-Yüsr Muhammed b. Muhammed, Usûlud-dîn (nşr. Hans Peter Linss), Kahire 1963, s. 2.

⁹ Nesefî, Ebû’l-Muîn Meymûn b. Muhammed, Tebsiratu’l-edille (nşr. Claude Selâme), Dimaşk 1990-93, II, 831-832.

görünce hayran hayran bakar ve 'Rabbin dilediğini yaratıp seçer' derdi" diyerek tamamlar.¹⁰ Neseî ayrıca Mâtürîdî'nin Ebû Hanîfe'nin görüşlerini en iyi bilen insanlardan biri olduğunu kaydeder.¹¹

Serahsî (ö.483/1090) onu, "Şeyh Ebû Mansûr el-Mâtürîdî";¹² Ebû'l-Muîn en-Neseî, Necmüddin Ömer en-Neseî (ö.537/1142), Alâeddin es-Semerkandî (ö.539/1144), Sem'ânî (ö.562/1167), Hâfızuddîn en-Neseî (ö.710/1310) gibi müellifler "eş-şeyhu'l-imâm" diye anarlar.¹³

Necmüddin en-Neseî, "İki kesimin önderi" (kıdvetü'l-ferîkayn, zâhir ve bâtin alimlerinin önderi);¹⁴ Saffâr (ö.534/1139), "Ehlü's-sünne ve'l-cemâat imamlarından İmâm Ebû Mansûr el-Mâtürîdî es-Semerkandî";¹⁵ Hâfızuddîn en-Neseî, Mâtürîdî'yi bir yerde "Semerkant meşâyihinin reisi eş-şeyhü'l-imâm", diğer bir yerde ise "eş-şeyhü'l-imâm alemül-hüdâ" diye zikreder.¹⁶ Alâeddin es-Semerkandî, "Ehl-i Sünnet'in reisi";¹⁷ Mergînânî (ö.593/1197): "İmâm Ebû Mansûr";¹⁸ Alâeddin Ebû Abdullah Muhammed b. Abdurrahman el-Buhârî (ö.546/1151), "Şeyh Ebû Mansûr el-Mâtürîdî"¹⁹ ve "İmâm Ebû Mansûr" şeklinde kaydeder.²⁰

Bunların dışında; Kureşî (ö.775/1373), "Şeyhü'l-İslâm Ebû Mansûr el-Mâtürîdî";²¹ Kefevî (ö.990/1582), "İmâmü'l-Hüdâ, Sünnet ve hidâyet ehlinin önderi, sünnet ve cemâatin bayraktarı, fitne ve bid'at sapıklıklarının kökünü kazıyan, şeyh, imâm, kelâmcıların imâmı, müslümanların akâidini tashih eden"²² diyerek zikrederler.

Seyyid Murtazâ ez-Zebîdî ise (ö.1205/1790), tarikat şeyhlerinin ileri gelenlerinden birinin Mâtürîdî hakkında "kendi zamanında bu ümmetin Mehdi'si idi" dediğini kaydeder.²³

¹⁰ Neseî, Tebsiratü'l-edille, I, 359.

¹¹ Neseî, Tebsiratü'l-edille, I, 162.

¹² Şemsüddîn Ebû Bekir Muhammed b. Ebû Sehl, el-Mebsût, Beyrut 1989, X, 191, XX, 139.

¹³ Neseî, Tebsiratü'l-edille, I, 26, 27, 98, 146, 162, 197, 202, 240, 258, 202, 240, 258, 420, II, 545, 553, 739, 799; Necmüddin Ömer en-Neseî, el-Kand fi zikri ulemai Semerkand (nşr. Nazr Muhammed Faryâbî), Murabba: Mektebetü'l-Kevser, 1991, s. 311; Alâeddin es-Semerkandî, Şerhu't-Tevilât, vr. 1b; Sem'ânî, el-Ensâb, XII, 3; Hâfızuddîn en-Neseî, Ebû'l-Berekât Abdullah b. Ahmed, Şerhu Hâfıziddîn en-Neseî li-Kitâbi'l-Müntehab fi usûli'l-mezheb (tah. Salim Ögüt), Câmîatu Ümmi'l-Kurâ, Mekke 1988, s. 385, 685, 844.

¹⁴ Necmeddin en-Neseî, el-Kand, s. 143.

¹⁵ Saffâr, İbrahim b. İshâk, Telhîsü'l-edille, Atıf Efendi, nr. 1220, vr. 22b; ayrıca bk. ae., 35b, 157b.

¹⁶ Hâfızuddîn en-Neseî, Şerhu'l-Müntehab fi usûli'l-mezheb, s. 393, 80.

¹⁷ Semerkandî, Alâuddîn Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed, Mîzânü'l-usûl fi netâici'l-'ukûl (nşr. Muhammed Zekî Abdülber), Katar 1984, s. 3.

¹⁸ Mergînânî, Burhâneddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû Bekir, el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübedî, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, ts., III, 115, 144.

¹⁹ Buhârî, Alâeddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Abdurrahman, Mehâsinü'l-İslâm ve şerâi'u'l-İslâm, Beyrut 1985, s. 17, 87.

²⁰ Buhârî, Mehâsinü'l-İslâm, s. 96.

²¹ Kureşî, İbn Ebû'l-Vefâ Ebû Muhammed Abdülkâdir b. Muhammed, el-Cevâhiru'l-mudiyye fi tabakâti'l-Hanefiyye (nşr. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv), Kahire 1993, II, 553.

²² Kefevî, Mahmûd b. Süleymân, Ketâibü a'lâmi'l-ahyâr fi fukahâi mezhebi'n-Nu'mânîl-muhtâr, Süleymaniye Ktp., Reisülküttâb, nr. 690, vr. 105a.

²³ Zebîdî, Seyyid Muhammed Murtazâ b. Muhammed el-Hüseynî, İthâfî's-sâdeti'l-müttekîn bi-şerhi İhyâi

A. KELÂMÇILIĞI: MUHALİF DİN VE MEZHEPLERLE MÜCADELESİ

İmâm Mâtürîdî'nin eserlerinde Mu'tezile, Karâmita ve Seneviyye gibi dinî gruplara karşı bir mücadele verildiği görülmektedir. Tarih kaynaklarında da Semerkant'ın bu tür dinî grupların merkezlerinden biri haline geldiğini gösterir kayıtlar yer almaktadır. Barthold'un yaptığı bir alıntıya göre o zamanlar Semerkant'ta Mu'tezile ve Kerrâmîlerin ders okuttukları onyedî medrese vardı. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî kelâm ilmini ve Şeyh Ebû'l-Kâsım Hakîm-i Semerkandî hikmet ilmini Gaziler Ribât'ında okuttular. Şiîler bu ikisiyle ilmî tartışmalarda bulundular ve galip geldiler. Daha sonraları Şeyh Ebû Mansûr Şiîleri yenip Ehl-i Sünnet ve'l-cemâat mezhebini güçlendirdi.²⁴ Mâtürîdî'nin yaşadığı hicrî IV. yüzyılda Mâniheizm'in (Seneviyye) riyaset merkezi Semerkant'ta idi ve resmî toplantılarını orada yapmaktaydılar.²⁵ Yine bu dönemde Karâmita güçlenmiş, ancak 333 (944) yılında Ebû Osman Saîd b. İbrahim en-Nesefî (ö.341/952) tarafından dağıtılmışlardır.²⁶

Mâtürîdî bir yanda muhalif din ve mezheplere cevap yetiştirmeye çalışırken diğerk yanda kelâm tartışmalarına cephe açan gelenekçi Müslümanlara, bu yapılan faaliyetlerin meşru olduğunu ispata çalıştı. Hz. İbrahim'in Nemrut'la yaptığı tartışmayı (el-Bakara 2/258) kelâm ilmi ile uğraşmanın ve bu yolda tartışmalarda bulunmanın mübahlığına delil olarak kullandı ve buna karşı çıkanlara şöyle cevap verdi: Çünkü biz bütün gayri müslimleri Allah'ın birliğini ikrara ve O'nun bir olduğunu bilmeye çağırarak emrolunduk. Aynı şekilde bütün peygamberler de inananları Allah'dan başka tanrı olmadığına ve O'nun ortağı bulunmadığına inanmaya çağırarak emrolunup teşvik edildiler. Şimdi biz inananları buna çağırduğumuzda bizden bu konuda delil talep etmeleri, öyle olduğunu beyan ve tavsif etmemizi, onları buna inandırmamızı istemeleri kaçınılmazdır. Bu ise ancak tartışma ve karşılıklı delil getirmekle mümkündür. Bu sebeple bu konuda konuşmak ve tartışmakta bir sakınca bulunmadığını söyledik. Bu aynı zamanda tevhîd konusunda tartışmaya girmenin mübahlığının ve akıl yürütme konusunda araştırma yapmaya izin verildiğinin de bir delilidir.²⁷

Mâtürîdî'nin kaydettiği bir rivayete göre İmâm Ebû Yusuf, ruh hakkında soru sorulmasını yasaklayan âyetin (el-İsrâ 17/85) zâhiri ile istidlâl ederek kelâm ilmine dalmayı yasaklamıştır. Zira ahkâm konusunda sorulan bütün sorulara yeterli cevap verildiği halde burada; "De ki: Ruh Rabbi'min emrindedir" şeklinde cevap verilmiş olması kelâmın yasaklığının bir delilidir. Mu'tezile alimlerinden Ca'fer b. Harb (ö.236/850), Ebû Yusuf'a Allah; "Onlarla en güzel biçimde mücadele et" (en-Nahl 16/125), "Onlar hakkında açık biçimde tartış" (el-Kehf 18/22) gibi âyetlerle kelâmı emretmişken, nasıl kelâmı nehyetmiş olabilir? eleştirisini yöneltmiştir. Buna mukabil İmâm Mâtürîdî, Ebû Yusuf'un sözlerine bir başka yorum getirerek aslında onun kelâm ilmine karşı olmadığını izaha çalışır: "Ancak Ebû Yusuf, idrak edilemeyen ve içine dalındığında şaşkınlık ve sapıklıktan başka ek bir şey getirmeyen kelâma dalmayı yasaklamıştır. Tıpkı Hz. Peygamber'in: 'Yaratılan hakkında tefekkür ediniz, Yaratan

→ →

ulûmi'd-dîn, Dâru'l-Fikr, ts., II, 5.

²⁴ Barthold, W., Turkestan v epoxu mongolskogo naşestviya, Petersburg 1898, s. 50 (I. Kısım Metinler). Mâtürîdî'nin künyesi kitapta harf-i tarifli olarak Ebû'l-Mansûr şeklinde geçmektedir.

²⁵ İbnü'n-Nedîm, Ebû'l-Ferec Muhammed b. İshâk, el-Fihrist (nşr. Rızâ -Teceddüd), Tahran ts., s. 402.

²⁶ Nesefî, el-Kand, s. 88, 305-306.

²⁷ Mâtürîdî, Te'vilâtü'l-Kur'ân, Hacı Selim Ağa, nr. 40, vr. 63a.

hakkında tefekkür etmeyiniz' hadisinde buyurduğu gibi. Çünkü O, idrak olunamaz; idrak olunamayan hakkında tefekkür ise ancak körlük, şaşkınlık ve yolunu kaybetmekten başka bir şey getirmez. İdrak olunabilen ve akılla kavranabilen şeylere dalmayı yasaklamış olamaz. Bir çok âyette zikrettiğimiz gibi kural olarak din hakkında konuşmak ve kelâm ilmine dalmak mubâhtır."²⁸

İmâm Mâtürîdî, bu kelâm müdafaası ile tıpkı Ebü'l-Hasan el-Eş'arî'nin *el-Hasale'l-bahs (Risâle fî istihsâni'l-havz fî ilmi'l-kelem)* adlı eserinde yaptığı kelâm müdafaasının bir benzerini yapmış olmaktadır. Bu da konu hakkında Sünnî camiada o dönemde umumî bir sıkıntı yaşandığının bir göstergesidir.

B. MÂTÜRÎDÎ'NİN TASAVVUFÎ YÖNÜ

Günümüz araştırmalarında ve hatta eski biyografik kaynaklarda İmâm Mâtürîdî'nin tasavvufî yönüne genellikle dikkat çekilmemektedir. Oysa Mâtürîdî'nin bu yönü hakkında kaynaklarda doyurucu bilgi bulunmasa bile yine de bazı kayıtlar yer almaktadır. Bu cümleden olmak üzere Mâtürîdî hakkında tıpkı bir tasavvuf büyüğü gibi menkibeler ve rüyalar aktarılmaktadır. Bu menkibe ve rüyalar, onun takipçileri tarafından nasıl algılandığını göstermesi bakımından oldukça önemli malzeme teşkil ettiği için bunları kaydetmeyi gerekli görüyoruz.

Mâtürîdî'nin ünlü öğrencisi Ebü'l-Hasan Ali b. Saîd er-Rüstüfeğnî'den şöyle bir rivayet aktarılır: "Sâlihlerden biri Mâtürîdî'nin hocası Ebû Nasr el-İyâzî'yi rüyasında gördü; önünde bir gül tabağı ve bir de şeker kamışı (fânîd, pânîd) tabağı vardı. Gül tabağını Ebü'l-Kâsım el-Hakîm'e, şeker kamışı tabağını da Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'ye verdi. Her ikisi de onun öğrencilerindendi. Ebû Mansûr'a hakikat ilmi (ilmü'l-hakîka), Ebü'l-Kâsım el-Hakîm'e ise hikmet ihsan olundu."²⁹

Kâdı Zahîruddin Muhammed el-Buhârî'nin *Fetâvâ* adlı eserinde zikredildiğine göre İmâm Rüstüfeğnî şöyle anlatıyor: "İmâmü'l-Hüdâ Ebû Mansûr'u rüyada gördüm, 'Ey Ebü'l-Hasan! Yüce Allah'ın hiç namaz kılmayan bir kadını bağışladığını görmedin mi?' diye sordu. Ben de 'Ne sebeple?' diye sordum, 'Ezanı dinleyip müezzine icabet etmesiyle' cevabını verdi."³⁰

Bir menkibeye göre Şeyh Ebû Mansûr el-Mâtürîdî kelâm ilmini ve Şeyh Ebü'l-Kâsım Hakîm-i Semerkandî hikmet ilmini Gaziler Ribât'ında okuttular. Şiîler bu ikisiyle mezhepleri konusunda ilmî tartışmalarda bulundular. Bu bozuk mezhepliler galip geldiler. O zamanlar Semerkant'ta Mu'tezile ve Kerrâmîlerin ders okuttukları onyedî medrese vardı. Şeyh Ebû Mansûr o ribatta Hz. Hızır'ı gördü ve ondan yardım istedi. Allah da Hızır'ın duası sebebiyle ona hikmet ilmini verdi ve o bozuk mezhepliler yenilip Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat mezhebi güçlendi.³¹

Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî de Mâtürîdî'nin kerâmetler sahibi olduğunu belirttiikten sonra babasının kendisine dedesi Abdülkerîm b. Mûsâ'dan duyduğu Mâtürîdî'ye ait kerâmetleri anlattığını kaydeder.³²

Mâtürîdî'nin düşünceleri kendisinden sonraki dönemlerde de mutasavvıfların

²⁸ Mâtürîdî, a.g.e., vr. 429b. Ayrıca bk. a.e., 411b.

²⁹ Neseffî, el-Kand, s. 293; Sem'ânî, el-Ensâb, VI, 115. İlginçtir ki Neseffî'nin bu eserinin adında geçen "kand" kelimesi de şeker kamışı anlamına gelmektedir. Muhtemelen bu isim bu rüyaya telmih olarak konulmuştur.

³⁰ Kefevî, Ketâibü a'lâmi'l-ahyâr, vr. 105b.

³¹ Barthold, Turkestan, s. 50 (I. Kısım Metinler).

³² Pezdevî, Usûlü'd-dîn, s. 3.

akîde ve görüşleri üzerinde etkili olmuştur. *et-Ta'arruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf* müellifi Kelâbâzî'nin, sufilerin akîdesi hakkında yazdığı şeylerin Mâtürîdî'nin kelâmî anlayışlarıyla örtüşmesi bunun önemli bir kanıtıdır.³³

Mâtürîdî'nin tasavvufî yönünü ortaya koyan bir açıklamasını tefsirinden aynen tercüme ederek konuyu noktalıyoruz:

"Takvâya yardımcı olan sebepler üçtür: Birincisi; Kişinin her zaman Allah'ın azamet ve celâlini, kendisi üzerindeki kudretini hatırlayıp heybet ve celâl karşısında O'na muhalefetten sakınmasıdır. İkincisi; Allah'ın kendisine yaptığı iyiliklerin ve verdiği nimetlerin, kendisinin içinde bulunduğu ve istifade ettiği ihsanların büyüklüğünü hatırlayıp O'ndan haya ederek sakınmasıdır. Üçüncüsü; Nefsine, Allah'ın kendisine karşı gelenlere vaat ettiği cezayı ve hazırladığı azabı hatırlatıp kendisine olan şefkatinden dolayı sakınmasıdır. Tevfik yalnız Allah'dandır. Bütün bunların özü şudur: Nereye gideceğini, nereden geldiğini, başlangıcından ecelinin nihayetine kadar geçireceği dönemleri düşünen ve bütün bunları kalbinde sanki görünür kılan kimse için takva yönü kolaylaşır. Çünkü bu durumda olan kişinin arzuları kaybolur, boş hayalleri dağılır gider."³⁴

C. BİR FAKİH OLARAK MÂTÜRÎDÎ

Fıkıh usulü tarihinin az bilinen bir döneminde yaşamış olan İmâm Mâtürîdî dinî ve aklî ilimlerin bir çoğunda önemli bir yeri haiz olmakla birlikte kendisine layık olduğu ihtimam gösterilmiş değildir. Zamanımızda Türkçe, Arapça, Farsça, İngilizce, Fransızca gibi çeşitli dillerde Mâtürîdî'nin kelâm ve tefsir hakkındaki görüşleri etrafında birçok araştırmanın yayınlanmış olması sevindirici bir gelişmedir. Ancak tespit edebildiğimize göre üç makale ve iki tebliğ³⁵ dışında onun fıkıh yönüne dair bir şey yazılmış değildir.

İmâm Mâtürîdî kendi eserlerinde görüşlerini verirken "*kâle'l-fakîh*" (fakîh der ki) ifadesini kullanır. Fıkıh yönü fazla bilinmediği için bu ifade farklı biçimde yorumlanarak İmâm Ebû Hanîfe'nin akâid için "*el-fıkhul-ekber*" tabirini kullanmasıyla karşılaştırılmış ve bu çerçevede değerlendirilmiştir. Oysa Mâtürîdî bir fıkıh geleneğinin önemli bir temsilcisidir. Fıkıhın hem metodolojisi ve hem de meseleleri hakkında eserler vermiştir. Takipçilerinden Alâeddin es-Semerkindî, İmâm Mâtürîdî'nin fıkıh usulü tarihi bakımından yerini ve önemini son derece güzel özetlemiştir. Hanefî mezhebi tarihine ve Mâtürîdî'nin bu mezhep içindeki konumuna dair önemli bir çok hususa ışık tuttuğu için onun açıklamalarını aynen aktarıyoruz:

"Fıkıh usulü ilmi, kelâm usulü ilminin bir dalıdır. Dal (fer') kökten (asıl) türer, ondan türemeyen onun neslinden olmaz. Bu bakımdan bu alanda (fıkıh usulü) yazılan eserin, kitabın müellifinin itikâdına muvafık olması kaçınılmazdır. Fıkıh usulü alanında yazılan eserlerin çoğunluğu ise usulde (itikâdda) bize muhalif olan

³³ Nesefî, *Tebşîratu'l-edille*, I, 360.

³⁴ Mâtürîdî, *Te'vilât*, vr. 93b. Ayrıca bk. a.e., 93a.

³⁵ Talip Özdeş, "Mâtürîdî'nin Fikhî Yönü ve Metodu Üzerine Bazı Değerlendirmeler", C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2 (1998), 343-360; Hanifi Özcan, "Mâtürîdî'nin Bilgi Teorisinde "Fıkıh" Terimi", DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, 4 (1987), 143-150; Şükrü Özen, "Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usulünün İnşası" (İmâm Mâtürîdî ve Maturidilik adlı eser içinde yayıma haz. Sönmez Kutlu), Ankara 2003, 203-242; Ali Bardakoğlu, "Mâtürîdî'ye Göre Hüsn ve Kubh Konusunda Aklın Rolü", Ebu Mansur Semerkandî Mâtürîdî (862-944), Kayseri 1990, s. 33-49; Ali Toksar, "Mâtürîdî'ye Göre Evlenmede Şahitlik", a.e., s. 89-97.

Mu'tezile'ye yahut fûrû'da (fıkıhda) bize muhalif olan ehl-i hadîse (Şâfiilere) aittir. Onların eserlerine itimat etmek ya asılda hataya yahut fer'de yanlışlığa götürür. Her iki halden de kaçınmak hem aklen ve hem şer'an vaciptir. Bu ilme dair bizim Hanefî alimlerin yazdıkları iki kısımdır:

1. Fûrû' ve usûl ilimlerini şahsında birleştiren, şer'î ve aklî ilimlerde derin bilgi sahibi olan kişiler tarafından yazıldığı için son derece muhkem ve güçlü olanlar. İmâm-ı Zâhid, Ehl-i Sünnet'in reisi Şeyh Ebû Mansûr el-Mâtürîdî es-Semerkindî'nin *Meâhizü's-şerâî'* ve *Kitâbü'l-Cedel* adlı eserleri ile onun hocaları ve talebelerinin yazdıkları eserler bu kabildendir.

2. Öncelikle nasların (mesmû') zahirlerinden fikhî hükümler elde etmeyi gaye edinen şahıslarca yazıldığı için son derece iyi incelenmiş, mânâlar araştırılmış ve oldukça iyi biçimde tertip edilip güzel ifadelerle yazılmış olan eserler. Ancak bu eserlerin yazarları usûl ilminin inceliklerinin aklî dayanakları konusunda mahir olmadıkları için bazı konularda muhaliflerin görüşlerini benimsemek durumunda kalmışlardır.

Sonra birinci kısım ya lâfızların ve mânâların yabancılığı, ya da himmet ve gayret azlığı sebebiyle terkedildi. Fakihlerin salt fıkha meyilli olmaları hasebiyle diğer kısım yaygınlık kazandı. Ancak bu kısma giren bazı eserlere mezheple ve kendi kendileriyle çelişen fikirler de karışmıştır. Onların bunu bilerek ve inanarak yaptıkları düşünülemez. Onların emsali hakkında kötü zanda bulunmak günah ve inattır. Ancak aslı muhkem tutmadan fer'î meseleler üzerinde konuşurken isabet etmek ve yanlışlardan emin olmak akıl dışıdır.³⁶

Semerkindî daha ilk cümlesiyle fıkıh usûlünü kelâmî boyutlarıyla birlikte düşündüğünü ortaya koymakta, Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'ye kelâmî görüşlerini benimsediği için fıkıh usûlünde de merkezi bir konum vermekte ve onun mirasını yeniden canlandırma gayreti içinde olduğunu açık biçimde göstermektedir.

3. MÂTÜRÎDÎ BİBLİYOGRAFYASI³⁷

I. KİTAPLAR:

A. Türkçe Eserler:

ADIGÜZEL, Nuri, *Eflatun'da Tanrı Anlayışı ve Mâtürîdî Kelâm Açısından Tenkidi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1989 (Basılmamış tez – Yüksek Lisans).

AĞAÇ, Serdar, *Matürîdî'nin Kaza ve Kader Anlayışı*, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Erzurum 1990 (lisans tezi).

ASLANTÜRK, Ayşe Hümeysra, *Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî'nin Te'vilâtü'l-Kur'ân'ında Süretü'n-Nisâ*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1989 (Yüksek Lisans Tezi).

BAKTIR, Mehmet, *Matürîdî Kelâmcıları ve Bunlar Üzerinde Yapılan Çalışmalar*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1992 (Yüksek Lisans Tezi).

BAYKARA, Sevim, *Matürîdîler ile Eş'ariler Arasındaki İhtilâflar*, Ankara Üniversitesi

³⁶ Alâaddin es-Semerkindî, *Mizânü'l-usûl*, s. 1-3.

³⁷ Eserlerin adlarının yazılışında yayınlarındaki biçimi korunmuş, düzeltme yapılmamıştır.

- Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara (lisans tezi).
- BAYTAŞ, Mehmed, *Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed el-Matürîdî ve Te'vilâtü'l-Kur'ân'ından Mümtetine Suresi Tefsiri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1990 (Yüksek Lisans Tezi).
- BEBEK, Adil, *Matürîdî'de Günah Problemi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Bölümü Kelam-İslâm Hukuku Anabilim Dalı, İstanbul 1989 (Tez - Doktora); İstanbul 1998.
- CAMUZCUOĞLU, Gökçen, *Farabi, İbn Sina, Matürîdî'ye Göre İnsan Hürriyeti*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1991 (Yüksek Lisans Tezi).
- CAN, Mustafa, *Matürîdî'ye Kadar Nübüvvetine Karşı Çıkanlar ve Matürîdî'de Nübüvvet Anlayışı*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Bölümü Kelam Anabilim Dalı İstanbul 1997 (Tez-Doktora).
- CİHAN, A. Kamil, *Maturîdî'nin Hikmet ve Rızık Anlayışı*, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kayseri 1987 (Basılmamış Tez – Yüksek Lisans).
- DEMİR, Ramazan, *İmam Matürîdî ve Te'vilâtü'l-Kur'an (Âl-i İmrân, 1-95 âyetlerinin tefsiri)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1988 (Yüksek Lisans Tezi).
- ECER, A. Vehbi, *Türk Din Bilgini Mâtürîdî*, Ankara 1978.
- ERDEM, H. Sabri, *Maturîdî ve İbn Teymiyye'de Metod Anlayışı ve Kur'an*, İstanbul 1998.
- EROĞLU, Muhammed, *Ebu Mansûr el-Mâtürîdî ve Te'vilâtü'l-Kur'ân*, (Basılmamış Yüksek İslâm Enstitüsü Öğretim Üyeliği Tezi), İstanbul 1971.
- GÜNEY, Ahmet, *Eş'ari ve Matürîdî'nin Hayatları, Bazı Görüşleri*, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kayseri 1990 (Lisans tezi).
- IŞIK, Kemal, *Mâtürîdî'nin Kelam Sisteminde İman, Allah ve Peygamberlik Anlayışı*, Ankara 1974, 1980 (Matbu Tez - Doçentlik).
- İMAMOĞLU, M. Ragıp, *İmâm Ebû-Mansûr el-Mâtürîdî ve Te'vilâtü'l-Kur'ân'daki Tefsir Metodu*, Ankara 1991 (Matbu Tez - Doktora).
- KILIÇ, Muhammet Emin, *İlk Dönem Matürîdî Kaynaklarında İstihlaklar*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1997 (Tez - Yüksek Lisans).
- KOÇAR, Musa, *İmam Mâtürîdî'de Esmâ-i Hüsnâ*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1992 (Yüksek Lisans Tezi).
- KURUOĞLU, Ahmet, *Ebu Mansur Matürîdî'nin Kaza ve Kader Görüşü*, Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi, Erzurum 1978 (Yüksek Lisans Tezi).
- KUTLU, Sönmez, *İmam Mâtürîdî ve Maturîdilik*, Ankara 2003.
- ÖKTEM, Ülker, *Mesticizade'nin "al-Hilâfiyyât bayna al-Hukama ma'a al-Mutakallimîn ve al-Hilâfiyyât bayna al-Mu'tazila ma'a al-Aş'a'ira ve al-Hilâfiyyât bayna al-Aş'a'ira ma'a al-Maturîdiyya" Adlı Eseri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1993 (Doktora Tezi).
- ÖZCAN, Hanifi, *Mâtürîdî'de Bilgi Problemi*, İstanbul 1993 (tez – doktora).
- a.mlf., *Matürîdî'de Dini Çoğulculuk*, İstanbul 1995.
- ÖZDEŞ, Talip, *İmam Mâtürîdî'nin Te'vilâtü Ehli's-Sünne Adlı Eserinin Tefsir Metodolojisi Açısından Tahlil ve Tanıtımı*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1995 (basılmamış doktora tezi).
- ÖZGEN, Mustafa, *Eş'arî ve Mâtürîdî Mezhepleri Arasındaki Görüş Farkları*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1992 (basılmamış tez – Yüksek Lisans).

- ÖZYÜREK, Mehmet, *Matürîdîye ile Eş'ariye Arasındaki İhtilâf Noktaları*, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kayseri 1992 (lisans tezi).
- PEHLİVAN, İbrahim, *İlk Matürîdîlere Göre Hüsün ve Kubuh Meselesi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1985 (Tez - Yüksek Lisans).
- ŞAHİN, Hasan, *Mâtürîdî'ye Göre Din*, Kayseri 1987.
- UYSAL, Hüseyin, *İmam Matürîdî'nin Te'vil Anlayışı*, DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1992 (Yüksek Lisans Tezi).
- YAZICIOĞLU, Mustafa Sait, *Matürîdî ve Neseî'ye Göre İnsan Hürriyeti Kavramı*, Ankara 1982, 1992.
- YEPREM, M. Saim, *İrade Hürriyeti ve İmam Matürîdî*, İstanbul 1980, 1984 (Matbu tez - Öğretim üyeliği).
- YILMAZ, Nusrettin, *Kelabazi'nin Tasavvuf ve Akaid Alanındaki Görüşleri ve Matürîdî ile Mukayesesi*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1990 (Doktora Tezi).
- YÜCEDOĞRU, Tefik, *Eş'ari ve Matürîdî Mezheplerinin Tekvin Sıfatı Anlayışı*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 1984 (Tez-Yüksek Lisans).
- YÜKSEK, Nafiz, *Matürîdîye ile Şîî İmamîyenin Mukayesesi*, DEÜ İlahiyat Fakültesi, İzmir 1983 (lisans tezi).
- YÜKSEL, Nazmi, *İmam-ı Matürîdî'de Taklid ve Tahkik*, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kayseri (lisans tezi).

B. Yabancı Dillerde Eserler:

- CERIC, Mustafa, *Roots of Synthetic Theology in Islam: A Study of the Theology*, Kuala Lumpur 1995.
- EYYÛB ALÎ, Ebü'l-Hayr Muhammed, *'Akîdetü'l-İslâm ve'l-İmâm el-Mâtürîdî*, Dakka 1983 (matbu tez - doktora).
- EYYÛB (AYYUB) ALÎ, Ebü'l-Hayr Muhammed, *A History of Muslim Philosophy*, Wiesbaden 1963.
- EFGÂNÎ, Şemseddin es-Selefi, *el-Mâtürîdiyye: 'Adâü'l-Mâtürîdiyye li'l-akîdeti's-selefiyye: el-Mâtürîdiyye ve mevki'fühüm min tevhîdî'l-esmâ ve's-sıfât*, Taif 1998/1419.
- GÂLÎ, Belkâsım b. Hasan, *Ebü Mansûr el-Mâtürîdî: Hayâtühû ve ârâuhü'l-akdiyye*, Tunus 1989 (matbu tez - doktora).
- GIMARET, Daniel, *Theories de l'acte humain en theologie musulmane*, Paris 1980 (s. 175-190).
- HALÎL EZ-ZEYN, Şeyh Muhammed, *Târîhu'l-fıraki'l-İslâmiyye*, Beyrut 1985 (s. 197-207).
- LÜHEYBÎ, Ahmed b. Avadullah b. Dâhil el-Harbî, *el-Matürîdiyye: Dirâseten ve takvîmen*, Riyad 1413/1992.
- MADELUNG, Wilferd, *The Spread of Maturidism And the Turks*, Leiden 1971.
- MAGRİBÎ, Ali Abdülfettâh, *İmâmu Ehli's-sünne ve'l-cemâa Ebü Mansûr el-Mâtürîdî ve ârâuhü'l-kelebiyye*, Kahire 1985.
- MUSTAFÎZ AL-RAHMAN, Muhammed, *An Edition of the First Two Chapters of al-Mâtürîdî's "Ta'wilât Ahl al-Sunna"*, University of London, 1970 (Basılmamış Doktora Tezi Mukaddimesi).
- RUDOLPH, Ulrich, *al-Mâtürîdî und die sunnitische Theologie in Samarkand*, Leiden 1997.
- SÛBHÂNÎ, Ca'fer, *Buhûs fi'l-milel ve'n-nihal: Dirâse mevdûiyye mukârîne li'l-mezâhibi'l-İslâmiyye*, Kum 1412.

II. MAKALELER

A. Türkçe Makaleler:

- AYDIN, Mehmet, "Türk Kelâmcılarından İmam Matürîdî", *İslâm Medeniyeti*, 3 XXXIV (1973), 28-30.
- ECER, Ahmet Vehbi, "Ebû Mansur el-Matürîdî", *İslâm Medeniyeti*, 3 XXIX (1973), 10-14.
- ECER, "Ebu Mansur Muhammed Matürîdî", *Kurultay Dergisi*, 2 (Mart 1975).
- ECER, "Ebu Mansur el-Matürîdî es-Semerkandî", *Millî Kültür Dergisi*, 10 (Ekim 1977).
- ECER, "Matürîdî'nin İslâm Dünyasında Tanınması", *Diyanet (İlmî) Dergisi*, 1 (Ocak-Mart 1987), 12-17.
- ECER, Ahmet Vehbi, "Türkiye'de Ebu Mansur Muhammed el-Maturîdî İle İlgili Araştırma ve Yayınlar", *Türk Kültürü*, 445/38 (Mayıs 2000), 308-314.
- ÖZCAN, Hanifi, "Mâtürîdî'nin Bilgi Teorisinde "Fıkh" Terimi", *DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4 (1987), 143-150.
- a.mlf., "Mâtürîdî'ye Göre Dünyanın Yaratılış Amacı", *Diyanet İlmî Dergi*, 29/1 (Ocak-Şubat-Mart 1993), 17-21.
- a.mlf., "Mâtürîdî'ye Göre İman-İslâm ve Küfür İlişkisi", *DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8 (1994), 179-205.
- a.mlf., "Mâtürîdî'ye Göre Kur'an'daki Kıssa ve Mesellerin Epistemolojik Amaç ve Önemi", *DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9 (1995), 103-117; *Kubbealtı Akademi Mecmûası*, 24 III (Temmuz 1995), 18-35.
- ÖZDEŞ, Talip, "Mâtürîdî'nin Fıkhî Yönü ve Metodu Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2 (1998), 343-360.
- ÖZEN, Şükrü, "İmam Abu Mansur al-Moturidî - faqih" (Özbek Türkçe'sine çev. Ne'mad Jabborov), *İmom al-Buxoriy Saboqlari*, sayı 1 (2004), s. 14-16; sayı 2 (2004), s. 92-95.
- ŞEREFETTİN, M. (Yaltkaya), "Ebu Mansur Maturidî", *Dârü'l-Fünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, 5/23 (1932), 3-4, 7-15.
- TANCÎ, Muhammed b. Tavîd, "Abû Mansûr al-Mâtürîdî", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4 (1955), 1-12.
- YAZICIOĞLU, Mustafa Sait, "Mâtürîdî Kelâm Ekolü'nün İki Büyük Siması: Ebû Mansûr Mâtürîdî ve Ebu'l-Mu'în Nesefî", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 27 (1985), 281-298.
- YAZICIOĞLU, Mustafa Sait, "Mâtürîdî Kelâmında İnsan Hürriyeti Meselesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 30 (1988), 155-170.
- YÖRÜKAN, Yusuf Ziya, "İslâm Akaid Sisteminde Gelişmeler ve Ebu Mansur-i Matürîdî", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2/2-3 (1953), 127-142.
- YÜKSEL, Emrullah, "Eş'arîler ile Mâtürîdîler Arasındaki Görüş Ayrılıkları", *Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler (İlahiyat) Fakültesi Dergisi*, 4 (1980), 91-103; 8 (1990), 1-11; 10 (1992), 16-20; 11 (1993), 8-17.

B. Yabancı Dillerde Makaleler:

- AHMED CELÎ, Ahmed Muhammed, "Nazariyyetü'l-ma'rife inde'l-İmâmi'l-Mâtürîdî", *ed-Dirâsâtü'l-İslâmiyye*, 17/2 (1982), 15-42.
- DAIBER, Hans, "Zur Erstaugabe von al-Mâtürîdî", *Kitâb at-Tauhid*, *Der Islam*, 52/2 (1975), 299-313;
- DEKKÂŞ, el-Eb Selîm, "Mülâhazât menhecîyye ve advâ' târîhiyye alâ Kitâbi't-Tevhîd

- li-Ebî Mansûr el-Mâtürîdî”, *Havliyyâtü fer’i’l-edebi’l-Arabiyye (Annales du Département des Lettres Arabes)*, Université Saint-Joseph, 2 (1982-1983), 43-59.
- FRANK, R. M., “Notes and Remarks on the *Tabâ’i* in the Teaching of al-Mâtürîdî”, *Melanges d’Islamologie: Volume dédié a la memoire d’Armond Abel* (ed. Pierre Salmon), Leiden 1974, s. 137-149.
- GALLI, Ahmad Mohmed Ahmad, “Some Aspects of al-Mâtürîdî’s Commentary on the Qur’ân”, *Islamic Studies*, 21/1 (1982), 3-21 (“Mâtürîdî’nin Tefsirinin Bazı Yönleri” (çev. Hanifi Özcan), *DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4 (1987), 467-480.
- GIMARET, Daniel, “al-Mâtürîdî und die sunnitische Theologie in Samarkand. by Rudolph Ulrich, Leiden 1997”, *Bulletin Critique des Annales Islamologiques*, 14 (1998), 40-44.
- GÖTZ, Manfred, “Mâtürîdî und sein *Kitâb Ta’wîlât al-Qur’ân*”, *Der Islam*, 41 (1965), 27-70.
- HAMÎS, Muhammed b. Abdurrahmân, “el-Mâtürîdiyye rebîbetü’l-Küllâbiyye”, *Mecelletü’l-buhûsi’l-İslâmiyye*, 55 (1419/1998-1999), 123-160.
- HALÎF (Huleyf), Fethullah, “Mâtürîdî ve Es’arî Mezhepleri Hakkında Bir Tetkik” (çev. Mustafa Öz), *Diyanet Dergisi*, 14/2 (Mart-Nisan 1975), 102-115.
- HULEYF, Fethullah, “Ebû Mansur Maturidî Hayatı ve Eserleri” (çev. Mustafa Öz), *Diyanet Dergisi*, 13/5 (Mart-Nisan 1974), 316-319.
- HULEYF, Fethullah, “*Kitâbü’t-Tevhîd* li-Ebî Mansûr el-Mâtürîdî”, *Mevsûatü türâsi’l-insâniyye*, Kahire ts., VIII-iî, 153-170.
- LUTPI, İbrahim, “al-Mâtürîdî’s Arguments for the Existence of God”, *Hamdard Islamicus*, 3/4 (Winter 1980), 17-22; *Essays on Islam* (ed. H. M. Said), Karaçi, 1992, s. 16-21 (“Allah’ın Varlığı Hususunda Mâtürîdî’nin Delilleri” (çev. Emrullah Yüksel), *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10 (1991), 202-207. Not: Tercümede müellif ismi Lütfi olarak kaydedilmiştir).
- MACDONALD, D. B., “al-Mâtürîdî”, *Shorter Encyclopedia of Islam*, Leiden 1953, 362-363.
- MACDONALD, D. B., “Mâtürîdî (tadil ve ikmal Ahmet Ateş), *İslâm Ansiklopedisi*, M.E.B., I-XIII, İstanbul 1965-1986, c. 7, s. 404-406.
- MADELUNG, Wilferd, “The Spread of Mâtürîdism and the Turks”, *Actas do IV Congresso de Estudos Arabes e islamicos*, Coimbra-Lisboa 1968, s. 109-168; *Religious Schools and Sects in Medieval Early Islam*, London 1985 (Arslan Gündüz tarafından *Mâtürîdîliğin Yayılması ve Türkler* adıyla, henüz yayımlanmamış bir çevirisi bulunmaktadır. bk. TDV İSAM Ktp., nr. 5392K).
- MÎR ZÂNYÂ, Mansûr, “Âsâr-u efkâr-i Ebû Mansûr-i Mâtürîdî”, *Keyhân-i Endîşe*, 40 (1370/1992), 70-82.
- MONNOT, Guy, “Matorîdî et le Manicheisme”, *Melanges de l’Inst. Dominicain d’Etudes O. Du Caire (MIDEO)*, 13 (1977), 39-66; *Islam et Religions*, Paris 1986, s. 129-140.
- MUSTAFIZUR RAHMAN, M., “Imâm Abû Mansûr al-Mâturidî”, *JAS Pakistan*, 16 (1971), 197-208.
- ÖZERVARLI, M. Sait, “The Authenticity of the Manuscript of Mâtürîdî’s *Kitâb al-Tawhîd: A Re-examination*”, *TDV İSAM İslâm Araştırmaları Dergisi*, 1 (1997), 19-29.
- PESSAGNO, J. Meric, “Intellect and Religious Assent: The View of Abû Mansûr al-

- Mâtürîdî", *The Muslim World*, 69/1 (January 1979), 18-27 ("Akıl ve Dini Tasdik: Ebu Mansûr el-Mâtürîdî'nin Görüşü" (çev. A. Bülent Baloğlu-Adil Çiftçi), *DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8 (1994), 441-453; "Maturidiye Göre Akıl ve Dinî Tasdik" (çev. İlhami Güler), *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 35 (1996), 425-435).
- PESSAGNO, J. Meric, "The Uses of Evil in Maturidian Thought", *Studia Islamica*, 60 (1984), 59-82 ("Mâtürîdî Düşüncede Kötülük Kavramının Kullanımları" (çev. Fethi Kerim Kazanç), *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10 (1998), 455-476).
- PESSAGNO, J. Meric, "İrâda, İkhtiyâr, Qudra, Kasb: The View of Abû Mansûr al-Mâtürîdî", *Journal of American Oriental Society (JAOS)*, 104 (1984), s. 177vd.
- RUDOLPH, Ulrich, "Ratio und Überlieferung in der Erkenntnislehre al-As'arî's und al-Mâtürîdî's", *Zeitschrift der Deutschen Morgenlandischen Gesellschaft*, 142/1 (1992), 72-89.
- RUDOLPH, Ulrich, "Das Entstehen der Mâtürîdiya", *Zeitschrift der Deutschen Morgenlandischen Gesellschaft*, 147/2 (1997), 394-404.
- SCHACHT, Joseph, "New Sources for the History of Muhammadan Theology", *Studia Islamica*, 1 (1953), 23-42.
- SPEIGHT, R. Marston, "al-Mâtürîdî", *Encyclopedia of Religion*, New York, 9 (1987), 285-286.
- SPIRO, J., "La theologie d'Abou Mansour al-Mâtourîdy", *Verhandlungen des 13. Internationalen Orientalisten-Kongresses* (1902), 290-292.
- THOMAS, David, "Abû Mansûr al-Mâtürîdî on the Divinity of Jesus Christ", *Islamochristiana*, 23 (1997), 43-64.
- TRITTON, A. S., "An Early Work From the School of al-Mâtürîdî"³⁸, *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, 3-4 (O 1966), 96-99.
- VAJDA, G., "Abû Mansur Muhammad... al-Mâtürîdî, *Kitâb al-Tawhîd* (edited by Fathalla Kholeif)", *Arabica*, 20/1 (1973), 93-95.
- VAJDA, Georges, "Le Temoignage d'al-Mâtürîdî sur la doctrine des Manicheens, des Daysânites et des Marcionites", *Arabica*, 13/1 (F 1966), 1-38; 13/2 (Şu 1966), 113-28; *Etudes de theologie et de philosophie arabo-islamiques a l'epoque classique* (ed. Daniel Gimaret, M. Hayoun et Q. Oolivet), London 1986, s. 113-128.
- VAN ESS, Josef, "Abû Mansur Muhammad b. Muhammad b. Mahmûd al-Mâtürîdî as-Samarkandî, *Kitâb at-Tawhîd*", *Oriens*, 27-28 (1981), 556-565.
- WATT, W. Montgomery, "The Problem of al-Mâtürîdî", *Melanges d'Islamologie: Volume dedie a la memoire d'Armond Abel* (ed. Pierre Salmon), Leiden 1974, s. 267-268.

III. TEBLİĞLER:

Matürîdî : Ebu Mansur Semerkandî / ed. Ahmet Hulusi Köker. Kayseri : Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi, 1986.

Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü tarafından 14-15 Mart 1986 tarihinde Kayseri'de *Ebu Mansûr Semerkandî-Mâtürîdî Kongresi* adıyla bir

³⁸ el-Hakîmü's-Semerkandî diye bilinen Ebü'l-Kâsım İshâk b. Muhammed el-Mâtürîdî'nin (ö.342/953) *Kitâbu Nakzi'l-mübtedia mine's-sevâdi'l-a'zam alâ tarîkati'l-imâmi'l-A'zam* (British Museum, Oriental Manuscripts, nr. 12781) adlı eseri hakkında bir makedir.

kongre düzenlenmiş ve burada sunulan tebliğler *Ebu Mansur Semerkandî Mâtürîdî (862-944)* adıyla yayınlanmıştır (Kayseri 1990). Burada yer alan tebliğler:

- UÇUR, Ahmet, “Mâtürîdî'nin Zamanında İslâm Âlemine Kısa Bir Bakış”, s. 1-8;
- ECER, Vehbi, “Mâtürîdî'nin Tanınması”, s. 9-16 (bu yazı ayıca “Türk Din Bilgini Maturidi'nin Tanınması” adıyla *Diyanet Dergisi*, 23 I (Ocak, Şubat, Mart 1987), 12-17'de yayınlanmıştır);
- TUNÇ, Cihat, “Mâtürîdî'nin İman Anlayışı”, s. 17-22;
- BAĞÇECİ, Muhiddin, “Mâtürîdî'nin Kelâm Metodu”, s. 23-32;
- BARDAKOĞLU, Ali, “Mâtürîdî'ye Göre Hüsn ve Kubh Konusunda Aklın Rolü”, s. 33-49;
- KIRCA, Celal, “Mâtürîdî'nin Tefsir, Te'vil Anlayışı ve Metodu”, s. 51-69 (bu yazı ayrıca *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* sy. 3, yıl 1989, s. 281-295'te yayınlanmıştır);
- KORLAELÇİ, Murtaza, “Mâtürîdî'nin Düşünmeyle İlgili Bazı Ayetleri Te'vili”, s. 71-88 (bu yazı ayrıca *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* sy. 1 (1987), 139-147'de yayınlanmıştır);
- TOKSARI, Ali, “Mâtürîdî'ye Göre Evlenmede Şahitlik”, s. 89-97 (bu yazı ayrıca *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* sy. 3, yıl 1989, s. 253-260'da yayınlanmıştır);
- POLAT, Selahaddin, “Mâtürîdî'ye Göre Gayb Meselesi”, s. 99-117;
- ATİK, Kemal, “Mâtürîdî'nin Müteşâbih Âyetlere Bakış Açısı”, s. 119-134 (bu yazı ayrıca *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* sy. 3, yıl 1989, s. 313-332'de “*Te'vilâtü'l-Kur'an* Çerçevesinde Mâtürîdî'nin Müteşâbih Âyetleri Anlayışı” adıyla yayınlanmıştır);
- YURDAGÜR, Metin, “Kur'an'da Kader ve İmam Mâtürîdî'nin *Te'vilâtü'l-Kur'an*'ında Kader ile İlgili Bazı Ayet-i Kerîmelerin Yorumu”, s. 135-163;
- COŞKUN, Ahmet, “İmam Mâtürîdî'nin Rızıkla İlgili Ayetleri Tefsiri”, s. 165-178;
- KARABULUT, Ali Rıza, “Mâtürîdî'nin Eserleri ve Hakkında Yazılanlar”, s. 179-197.